

Laisvės problema laisvoje visuomenėje

ALBINAS PLĖŠNYS

Vilniaus universiteto Filosofijos katedra, Universiteto g. 9/1, LT-01122 Vilnius

El. paštas: albinas.plesnys@fsf.vu.lt

Straipsnyje suabejojama Millio tvirtinimu, kad pilietinė laisvė yra tiek kiekvieno individo, tiek visuomenės tobulėjimo sąlyga. Mūsų nuomone, charakteristikos, kurias Millis priskiria pilietinei laisvei, iš tikrųjų turėtų būti siejamos su valios laisve, kurią analizuoti Millis atsisako jau pirmuoju savo knygos „Apie laisvę“ sakiniu. Panašius lūkesčius, kaip ir Millis, su pilietine laisve sieja ir Rawlsas. Jo nuomone, visuomeninės kooperacijos galimumas yra susijęs su individualia gėrio ir teisingumo samprata. Tačiau abu šie dalykai taip pat yra susiję ne su pilietine, o su valios laisve. Galima tarti, kad pilietinė laisvė yra būtina, bet nepakankama tiek individo, tiek visuomenės tobulėjimo sąlyga.

Raktažodžiai: pilietinė laisvė, valios laisvė, teisingumas, kooperacija, protingumas, gėris

---

Savo garsiajame veikale *Apie laisvę* J. S. Millis iškelia prielaidą, kad pilietinė laisvė, kaip laisvė siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu, kol nemėginame atimti iš kitų jų gėrį arba trukdyti pastangoms jį įgyti, yra kiekvieno individo ir visuomenės tobulėjimo sąlyga. Šiai prielaidai paremti Millis pateikia keletą argumentų.

Absoliuti pažiūrų ir jausmų visais praktiniais ar spekuliatyviais klausimais laisvė, skonių ir siekių laisvė yra būtina dvasinei žmonių gerovei. Anot Millio, „ypatingas blogis, kurį kelia kludymas reikšti nuomones, yra tas, kad apiplėšiama žmonija; palikuonys taip pat kaip dabartinė karta; tie, kurie nepitaria nuomonei, apiplėšiami dar labiau negu tie, kurie jos laikosi“ (Mill 1995: 38). Millis apsvarsto lyg ir visus galimus atvejus. Tarkime, kad viešpataujanti nuomonė yra klaidinga, ir nuslopinama teisinga nuomonė. Visiškai nuslopinti teisingos nuomonės, Millio nuomone, nepavyks. Tačiau nereikia manyti, kad „tiesa pati savaime turi kažkokią jai būdingą galią, kurios neturi klaida, įveikti požemio kalėjimus ir mirtį ant laužo“ (Mill 1995: 56). Tikrasis tiesos pranašumas, kaip teigia Millis, yra tas, kad teisinga nuomonė, vieną, du, tris ar daugiau kartų nuslopinta, amžiams bėgant vėl bus atskleista. Ateis toks laikas, kai, susiklosčius palankioms aplinkybėms, tiesa sugebės tiek sustiprėti, kad atlaikys vėlesnius mėginimus ją užgniaužti. Anksčiau ar vėliau tiesa įsitvirtins, bet kiek bus prarasta laiko ir išeikvota tuščių pastangų ją slopinant.

Tačiau daug dažnesnis, Millio nuomone, yra atvejis, kai kelios susiduriančios doktrinos yra iš dalies teisingos. Tokiu atveju abi nuomonės yra svarbios teisingam požiūriui formuotis.

Dabar tarkime, kad visuotinai pripažinta nuomonė yra teisinga, o nuslopinama klaidinga nuomonė, ir pažiūrėkime, kokia bus teisingos nuomonės vertė, jeigu ji įtvirtinama nesiginčijant ir nesvarstant, o tiesiog uždraudžiant kitas klaidingas nuomones. Protinga būtų būtybė neturėtų šitaip ginti tiesos, sako Millis. Taip ginama tiesa netampa tiesos žinojimu. Tiesos nesvarstant ir kritiškai neanalizuojant, ja tikima kaip prietarui. Tada ji tampa negyva ir nepaveiki. Štai krikščionys, sako Millis, tiki Kristaus skelbtomis tiesomis. „Tačiau vargu ar perdėtume sakydami, kad nė vienas krikščionis iš tūkstančio nesivadovauja savo asmeniniame elgesyje tais įstatymais ir nematuoja jais savo elgesio“ (Mill 1995: 75). Doktrinos neturi įtakos paprastiems tikintiesiems, nevaldo jų protų. Pražūtingas žmonių polinkis liautis mąščius apie

dalyką, kai nustojama juo abejoti, yra pusės klaidų priežastis. Galutinė nuomonė giliai įmininga, tvirtina Millis. Tuo tarpu būtinybė aiškinti tiesą arba ginti ją nuo priešininkų labai padeda protingai ir gyvai ją suvokti. Taigi yra blogai uždrausti ir klaidingą nuomonę.

Pagaliau įtvirtinus tam tikrą doktriną, iškilis pavojus, kad pačios doktrinos prasmė pradings arba susilpnės ir praras savo esminį poveikį charakteriui ir elgesiui. Dogma tampa tik formaliu išpažinimu, kuris neveiksmingas gėrio atžvilgiu, bet užima vietą ir neleidžia augti jokiam tikram ir išjaustam įsitikinimui, besiremiančiam protu ar asmenine patirtimi (Mill 1995:92). Anot Millio, žmogaus suvokimas, nuovokumas, įžvalgumas, proto veikla ir net moralinio pasirinkimo sugebėjimas lavinami tik renkantis. Žmogus, kuris daro ką nors todėl, kad tai daryti įprasta, nesirenka. Jis neišmoksta skirti nei trokšti to, kas geriausia. Proto ir dorinės galios, kaip ir raumenų galios, didėja tik jomis naudojantis. O protas, pasak Millio, yra viso to, dėl ko žmogus gerbiamas kaip intelektualiai būtybė, šaltinis. Žmogus sugeba taisyti savo klaidas per diskusijas ir patyrimą. Bet vien patyrimo nepakanka. Reikia diskusijos, kuri parodytų, kaip dera interpretuoti patyrimą. Todėl pilietinė laisvė yra pagrindinė asmenybės tobulėjimo sąlyga.

Europos tautų išskirtinę pažangą pasaulyje, Millio nuomone, lėmė būtent charakterių ir kultūrų įvairovė. Individai, klasės, tautos buvo itin nepanašūs vieni į kitus. Jie sugalvojo daugybę kelių, iš kurių kiekvienas vedė prie ko nors vertingo. Ir nors jie buvo nepakantūs vieni kitiems ir kiekvienas mąstė, kaip būtų puiku, jeigu būtų galima priversti kitus eiti šiuo keliu, jų mėginimai sutrukdyti vystytis vienas kitam retai pavykdavo ilgesniam laikui, ir kiekvienas ilgainiui išmoko pripažinti gėrį, kurį siūlė kiti. Pažangų ir įvairiapusių Europos vystymąsi lėmė tik tų jos kelių gausumas.

Visai kitaip atsitiko su Kinija. „Perspėjantis pavyzdys, sako Millis, yra Kinija – labai talentinga, o kai kuriais atžvilgiais net išmintinga tauta, kuriai nusišypsojo reta laimė ankstyvuojau jos istorijos laikotarpiu įgyti itin gerus papročius. Šie papročiai iš dalies buvo kūrinys vyrų, kuriuos net labiausiai apsišvietę europiečiai privalo vadinti, su tam tikromis išlygomis, išminčiais ir filosofais. Taip pat nuostabiai tobulos yra jų priemonės perteikti, kiek tai įmanoma, didžiausią savo išmintį kiekvienam bendruomenės protui ir garantuoti, kad perėmusieji daugiausiai šios išminties gautų garbingas ir įtakingas tarnybas. Tai padariusi tauta tikrai buvo atskleidusi žmonių pažangos paslaptį ir turėjo nuolatos likti pasaulio judėjimo priešakyje. Priešingai, ji sustingo ir liko tokia tūkstančius metų“ (Mill 1995: 122–123). Todėl pilietinė laisvė yra ir tautų pažangos garantas.

Millio laisvės idėją išplėtoja Rawlsas, pateikdamas savo garsiąją teisingumo teoriją. Jo samprotavimo eiga yra maždaug tokia. Socialinė kooperacija vyksta dėl abipusės naudos, o tai implikuoja, kad ją sudaro du dariniai. Pirmasis darinys yra vienodas sąžiningų kooperacijos sąlygų supratimas – pagrįstai galima tikėtis, kad kiekvienas dalyvis sutiks su tuo, jog kooperacijos sąlygos yra sąžiningos, jei tai padarys ir visi kiti kooperacijos nariai. Iš kooperacijos jie privalo gauti naudą ir dalytis bendrais sunkumais. Šį socialinės kooperacijos darinį Rawlsas vadina protingumu (*the reasonable*). Antrasis darinys atitinka racionalumą ir susijęs su racionaliai suvokiamą kiekvieno dalyvio gaunama nauda, kitaip tariant, su tuo, ką mėgina pasiekti dalyviai kaip individai. Socialinės kooperacijos darbą lemia tai, kad asmenys vienodai suvokia, kas yra sąžiningos sąlygos, o racionaliai suvokiamą naudą paprastai supranta skirtingai (Rawls 2002: 320).

Kadangi asmenys sugeba visuomeniškai kooperuotis, jie turi turėti dvi moralines galias – sugebėjimą jausti, kas yra teismusas ir teisingumas, t. y. sugebėjimą gerbti sąžiningas kooperacijos sąlygas, ir sugebėjimą suprasti, kas yra gėris man (tad būti ir racionaliam). Sugebėjimas jausti, kas yra teisingumas, sako Rawlsas, yra sugebėjimas suprasti ir taikyti teisin-

gumo principus kaip sąžiningos socialinės kooperacijos sąlygas. O sugebėjimas suprasti, kas yra gėris, – tai sugebėjimas susikurti ir racionaliai veikiant įgyvendinti gėrio sampratą, tai, dėl ko, mūsų požiūriu, verta gyventi ir ko verta siekti. Taigi, Rawlso nuomone, tik individai, kurie turi dvi galias – supranta ko jie nori (turi gėrio sampratą) ir suvokia kas yra sąžininga sutartis, gali kooperuotis. Čia viskas paprasta. Jeigu individas nežinos, ko jam norėti, jei jis nesieks nei naudos, nei žinių, nei išpūdžių, ar dar ko nors (neturės gėrio sampratos), aišku, kad jis nebus linkęs kooperuotis su kitais individais. Lygiai taip pat kooperacija bus neįmanoma, jei individas, pasižadėjęs laikytis taisyklių, kurias pripažino sąžiningomis, vėliau ims taisykles ginčyti, reikalaus jas keisti, ar tiesiog jų nesilaikys. Įsivaizduokime, koks kiltų chaosas gatvėse, jei visi vairuotojai staiga atsisakytų paisyti eismo taisyklių. Kuo šios nurodytos galios bus stipresnės, tuo kooperacija, Rawlso nuomone, bus sėkmingesnė. Ir čia Rawlsas matyt yra teisus.

Iki XVI–XVII a. buvo laikomasi nuomonės, kad socialinė kooperacija įmanoma, tik su žmonėmis, išpažįstančiais vienodą gėrio sampratą. Tuo tarpu svarbiausia liberalizmo prielaida buvo ta, kad lygūs piliečiai turi skirtingas ir išties nepalyginamas bei nesuderinamas gėrio sampratas, o būtina socialinės kooperacijos sąlyga yra visų pripažįstama vieša teisingumo samprata. Todėl Rawlsas ir manė, kad teisingumo teorija nėra viena iš politinės filosofijos temų, tiesiog tai ir yra politinė filosofija. Kaip pažymi J. Kisas, anot Rawlso, gerai sutvarkytoje visuomenėje visų vertybių, išskyrus teisingumą, turi būti siekiama vadovaujantis teisingumo principais. Antra, jei žmonių veikla visada atitinka teisingumo reikalavimus, tai individai, o ne jų valdžia turi spręsti, kuo jie turėtų tapti, kaip jie turėtų gyventi savo gyvenimą (Kis 1998: 12).

Teisingumo sampratą Rawlsas sieja su tokiais dviem principais: a) kiekvienas asmuo turi vienodą teisę į visiškai pakankamą lygių pamatinių laisvių sistemą, kuri yra suderinama su panašia laisvių sistema visiems; b) socialinė ir ekonominė nelygybė turi atitikti dvi sąlygas: pirma, ji turi būti susijusi su pareigomis ir padėtimi, kurias galėtų užimti visi esant nešališkai galimybių lygybei; antra, ji turi būti maksimaliai naudinga blogiausioje padėtyje esantiems visuomenės nariams (Rawls 2002: 312).

Taigi, kad būtų įmanoma kooperacija, reikia turėti visiems priimtina teisingumo supratimą, o gėrio sampratos gali būti įvairiausios. Svarstydamas, kuriam teisingumo principui teikti pirmenybę, Rawlsas sako, kad jeigu bent vienas iš šalims galimų rinktis alternatyvių teisingumo principų garantuoja vienodą sąžinės laisvę, tai šį principą ir reikia rinktis. Pavyzdžiui, jeigu besikooperuojantys individai nežino, ar jų pažiūros būdingos daugeliui, ar vis dėlto tokias pažiūras turi tik mažuma kooperacijos dalyvių, tada svarbu siekti vienodos sąžinės laisvės, nes kitaip mažuma gali nukentėti.

Kita vertus, Rawlso nuomone, sąžinės laisvė yra būtina sąlyga, kad individas galėtų suformuoti savąją gėrio sampratą. Jo argumentacija daugmaž tokia. Gebėjimas kurti gėrio sampratą – tai gebėjimas ją sukurti, tikslinti, grįsti ir racionaliai įgyvendinti. Mes galime keisti savo gėrio supratimą, galbūt koreguoti. Kaip tik laisvė, Rawlso nuomone, yra pagrindinė sąlyga pačiam susiformuoti savąjį gėrio supratimą ir jį tobulinti. Sąžinės laisvė, tad ir laisvė klysti bei daryti klaidas yra viena socialinių sąlygų, būtinų šiai galiai ugdyti ir ja naudotis (Rawls 2002: 330). Pamatinėms laisvėms ir jų prioritetui Rawlsas yra paskyręs platų savo knygos *Politinis liberalizmas* skyrių. Jame pateikta laisvės prioriteto argumentacija yra aiškus sekimas Milliu.

Tiek Millis, tiek Rawlsas, gindamas pamatinių laisvių prioritetą (o pastarasis kartu ir teisingumo sampratą), prieina prie išvados, kad pilietinė laisvė (ir teisingumo teorija) 1) sudaro prielaidas visokeriopa dvasinei pažangai; 2) tobulina kiekvieno asmens gėrio sampratą; 3) stiprina socialinės kooperacijos galimumą. Toks džiugus ateities vaizdas – vos ne „iš kiekvieno pagal sugebėjimus, kiekvienam pagal poreikius“ – kelia tam tikrų abejonių.

Apsvarstykime pirmąsias dvi išvadas. Pirmoji išvada gal labiau paryškinta Millio apybraižos *Apie laisvę* antrajame skyriuje „Apie minties ir diskusijų laisvę“ nei Rawlso *Politinio liberalizmo* skyriuje „Pamatinės laisvės ir jų prioritetas“. Ja pabandysime suabejoti, remdamiesi kontrasto principu. Milliškąją laisvės interpretaciją mokslo filosofijoje pritaiko P. Feyerabendas, pasisakydamas už mokslo normų, metodų principų ir pan. įvairovę. Anot jo, šešiamečio mažylio tėvai gali nuspręsti, auklėti jį protestantu, kataliku arba ateistu, tačiau dėl mokslo jie tokios laisvės neturi. Fizikos, astronomijos, istorijos būtina mokytis. Jų negalima pakeisti astrologija, natūraliąja magija arba legendomis (Feyerabend 1986: 128). Feyerabendo nuomone, tokia padėtis yra labai nedemokratiška ir netikusi. Laisvosios visuomenės piliečiai turi įveikti mokslo prievartą. Tai, beje, turėtų pasitarnauti ir mokslo pažangai – tik prisiminkime anksčiau pateiktą Millio argumentaciją. Ji veda prie Feyerabendo pateiktos išvados: vienintelis mokslo pažangą skatinantis principas būtų – *viskas tinka* (*anything goes*). Tačiau laisvoji visuomenė, sau prieštaraujama, be entuziazmo priėmė Feyerabendo pasiūlymą. Kodėl? Kodėl vis dėlto laisvoje visuomenėje retas kuris pritaro Feyerabendo požiūriui?

Pirmiausia turbūt dėl to, kad daugelis žmonių, kitaip negu Feyerabendas ar Millis, supranta asmenybės ugdymo metodiką. Kad vaikai išaugtų brandžiomis asmenybėmis, nepakanka garantuoti pilietinę laisvę, kaip mano Millis, Rawlsas ir Feyerabendas, bet reikia sukurti ir įgyvendinti edukacinę sistemą, kuri, formuodama laisvą valią, išugdytų mokinio asmenybę, išlavintų jo protą, jausmus ir valią. Iš tikrųjų asmenybės branda susijusi ne su pilietine laisve, o su valios laisve. Millis turėtų įrodyti, kad pilietinė laisvė (jo terminais) sąlygoja valios laisvę. Tačiau būtent to jis ir nesirengia daryti, atsisakydamas pačioje knygos pradžioje iš viso kalbėti apie valios laisvę.

Jaunosios kartos lavinimo programos žinomos jau senovės Graikijoje. Tą programą, kuri dabar yra paplitusi Vakarų Europos kultūrinėje tradicijoje, labiausiai veikė, matyt, Apšvietos idėjos, todėl joje mažiau vietos skiriama meniniam ugdymui, o daugiau – gamtos mokslams bei matematikai. Tačiau, kaip ten bebūtų, Europos kultūrinėse tradicijose laikomasi nuomonės, kad tik tiesos, gėrio ir grožio siekis išugdo asmenybę. Ir iš viso, argi klaidingi įsitikinimai būtų žinios? Žinojimas yra susijęs su tiesa, bet ne su klaida. Todėl beprasmiška rinktis okultinius „mokslus“, kurie yra tiesos atžvilgiu klaidingi, o gėrio požiūriu – blogi, ne ugdantys, o griauinantys asmenybę.

Taigi pagrindine Millio ir juo sekusio Feyerabendo klaida yra tai, kad, atsisakydami kalbėti apie valios laisvę ir priskirdami pilietinei laisvei asmenybę ugdančią savybę, jie nepastebi, jog su asmenybės ugdymu yra susijusi ne pilietinė, o būtent valios laisvė. Pilietinės laisvės pakankamumas asmenybės tobulėjimui būtų tinkamai įrodytas pagrindus tai, kad pilietinė laisvė savaime ugdo valios laisvę, ir jokios ypatingos pastangos asmenybei ugdyti yra nereikalingos. Tada apie valios laisvę iš tikrųjų nebūtų reikalo kalbėti. Tačiau tai įrodyti neįmanoma.

Be to, Millis neteisis, tvirtindamas, kad tiesos nesvarstant ir kritiškai neanalizuojant, ja tikima kaip prietarui. Tada ji tampanti negyva ir nepaveiki. Kaip pavyzdį Millis nurodo krikščioniškąsias tiesas. „Visi krikščionys tiki, kad palaiminti yra vargdieniai ir nuolankieji, taip pat tie, su kuriais pasaulis neteisingai elgiasi; kad lengviau kupranugariai išlįsti pro adatos skylutę, negu turtuoliui įeiti į dangaus karalystę; kad jie išvis neturėtų galvoti apie rytojų, kad būtų puiku, jeigu jie parduotų viską, ką turi, ir išdalintų vargšams“ (Mill 1995: 75). Krikščionys tiki šiomis doktrinomis, tačiau jos nereguliuoja jų elgesio, teigia Millis. Jeigu taip ir yra, tai ne dėl to, kad nevyksta gyva diskusija dėl nurodytų tiesų teisingumo, o dėl to, kad jų laikytis nėra taip paprasta. Dažnai žmogus žino, kaip reikėtų elgtis, tačiau to nedaro ar dėl valios silpnumo, ar dėl to, kad pasirenka mažesnę gėrį vietoje didesnės, ar dėl kitų priežasčių. Tiesa yra aktuali ne tada, kai dėl jos ginčijamasi, o tada, kai ji nuolatos taikoma. Pavyzdžiui, niekas neabejoja ir nesigin-

čija dėl daugybės lentelės teisingumo. Paprastai ją mokiniai išmoksta pradinėse klasėse ir toliau nesvarstydami taiko visur, kur tik reikia apskaičiuoti. Kita vertus, jei būtų nuolatos abejojama, ar daugybės lentelė yra teisinga, tai ginčai dėl skaičiavimo rezultatų padarytų tuos skaičiavimus ypač varginančius. Todėl pirmoji tezė (apie visokeriopą dvasinę pažangą) yra klaidinga.

Klaidinga yra ir antroji tezė (pilietinė laisvė tobulina kiekvieno asmens gėrio sampratą). Rawlsas, aiškindamas, kad individuali gėrio ir bendra teisingumo samprata yra pakankama kooperacijos sąlyga, o juos abu stiprina pilietinė laisvė, tuo sudarydama vis palankesnes sąlygas kooperacijai, nepastebi, kad tiek individualus gėris, tiek teisingumas kaip sąžiningumas yra susiję ne su pilietine, bet su valios laisve.

Asmens gėrio sampratos priklauso nuo asmens vertybinės orientacijos, nuo vertybių, kurių jis laikosi. Įvairios vertybinės nuostatos nėra įgimtas dalykas ar atsitiktinai susiformavusios asmens ypatybės. Vertybinė sistema kaip pasaulėžiūros dalis yra formuojama šeimoje, perimama iš artimiausios aplinkos, per mokymo ir auklėjimo sistemą, per žiniasklaidą ir pan. Jei asmuo neturėtų tam tikrų vertybių sistemos, jis niekaip negalėtų turėti jokios gėrio sampratos. O pilietinė laisvė, kaip ji interpretuojama liberalizme, susijusi su tokia padėtimi, kai visuomenė asmeniui neprimeta jokių tikslų. Tačiau laisvas rinkimasis sudaro alternatyvų lygiavertiškumo iliuziją tarsi būtų renkama iš panašios vertės dalykų. Tuomet ypač didelę reikšmę įgyja reklama, siūlydama ne tai, kas naudinga pirkėjui, o tai, kas naudinga pardavėjui. Kai nėra tinkamų struktūrų vertybinei orientacijai formuoti, arba jos blogai atlieka savo funkcijas, vertybinę orientaciją imasi formuoti ta struktūra, kuri iš to mano gauti naudos. Tiesa, visuomenė kartais vis dėlto įsiterpia į laisvės, kaip ją supranta liberalai, funkcionavimo procesą. Štai rūkalų ar gėrimų reklamoje rašoma, kad vartodami šiuos produktus rizikuojate savo ir savo šeimos sveikata.

Tas pats liečia ir teisingumo sampratą. Rawlso įžvalga dėl teisingumo turi senas šaknis. Jau Platonas savo *Valstybės* dialogą pradeda nuo svarstymo, kas yra teisingumas. Manau, Platonas sutiktų su Rawlsu, kad teisingumo teorija iš tikrųjų nėra atskira politinės filosofijos tema, o yra pati politinė filosofija. Bet tokia pozicija kelia didelių abejonių. Teisingumas yra ne tik socialinė vertybė, autonomiška individo atžvilgiu, kaip mano Rawlsas, ar sąlygojanti asmens sielos pradų funkcionavimo būdą, kaip mano Platonas, bet ir dorybė, susijusi su asmens laisvos valios funkcionavimu. Kilmės atžvilgiu, santykis teisingumo, kaip kardinalios dorybės, susijusios su asmens doriniais principais, ir teisingumo, kaip socialinės vertybės, iš tikrųjų yra atvirkščias tam, kurį priima Platonas – teisingumas, kaip socialinė vertybė, plaukia iš teisingumo dorybės, bet ne atvirkščiai.

Taigi pilietinė laisvė nėra pakankama nei dvasinės pažangos, nei individualios gėrio, nei sėkmingos socialinės kooperacijos sąlyga. Tačiau ji gyvybiškai svarbi dėl kitų priežasčių – pilietinė laisvė yra būtina valios laisvės reikšimosi sąlyga. Tik tada, kai asmuo pats gali įgyvendinti savo sprendimus ir yra visų savo veiksmų viešpats, jis gali formuotis kaip brandi asmenybė. Politinės prievartos sąlygomis, priklausydamas nuo valstybinių struktūrų ar valdininkų, asmuo veikia ne savo apsisprendimu, o valdžios nurodymu ir nejučia atsakomybės už savo veiksmus. Tai gali deformuoti jo valios laisvę. Komunistiniai ir fašistiniai režimai yra geras to pavyzdys. Kaip politinė nelaisvė gali sugriauti žmogaus valios laisvę meistriškai pavaizdavo G. Orwellas knygoje *1984* ir daugelis kitų antiutopistų. Pilietinė laisvė turėtų funkcionuoti taip, kad padėtų ugdytis valios laisvei, t. y. kad asmeniui būtų sudarytos sąlygos nekludomai siekti tiesos ir gėrio, tiek remiant svarbias tam formavimui bendruomenines struktūras, tiek sudarant sąlygas susiorientuoti asmeniui, kas yra gera bei teisinga.

Literatūra

1. Kis, J. 1998. „Įvadas“, in *Šiuolaikinė politinė filosofija*, sud. J. Kis. Vilnius: Pradai.
2. Mill, J. S. 1995. *Apie laisvę*. Vilnius: Pradai.
3. Rawls, J. 2002. *Politinis liberalizmas*. Vilnius: Eugrimas.
4. Фейерабенд, П. 1989. *Избранные труды по методологии науки*. Москва: Прогресс.

ALBINAS PLĖŠNYS

The problem of liberty in free society

Summary

The author calls in question the claim of J. S. Mill that the only unfailing and permanent source of improvement of both individuals and society is liberty. We are of the opinion that the liberty of Will but not the Civil or Social Liberty is related with such things. J. S. Mill, however, says nothing about the liberty of will in his book *On Liberty*. J. Rawls proposes a similar attitude towards civil liberty in his *Theory of Justice*. According to him, the possibility of social cooperation is related to the conception of individual good and justice. However, both of them are bound with the liberty of will but not with social liberty. In our opinion, civil liberty is a necessary but not sufficient condition of improvement of both individuals and society.

Key words: social liberty, liberty of will, justice, cooperation, reason, good